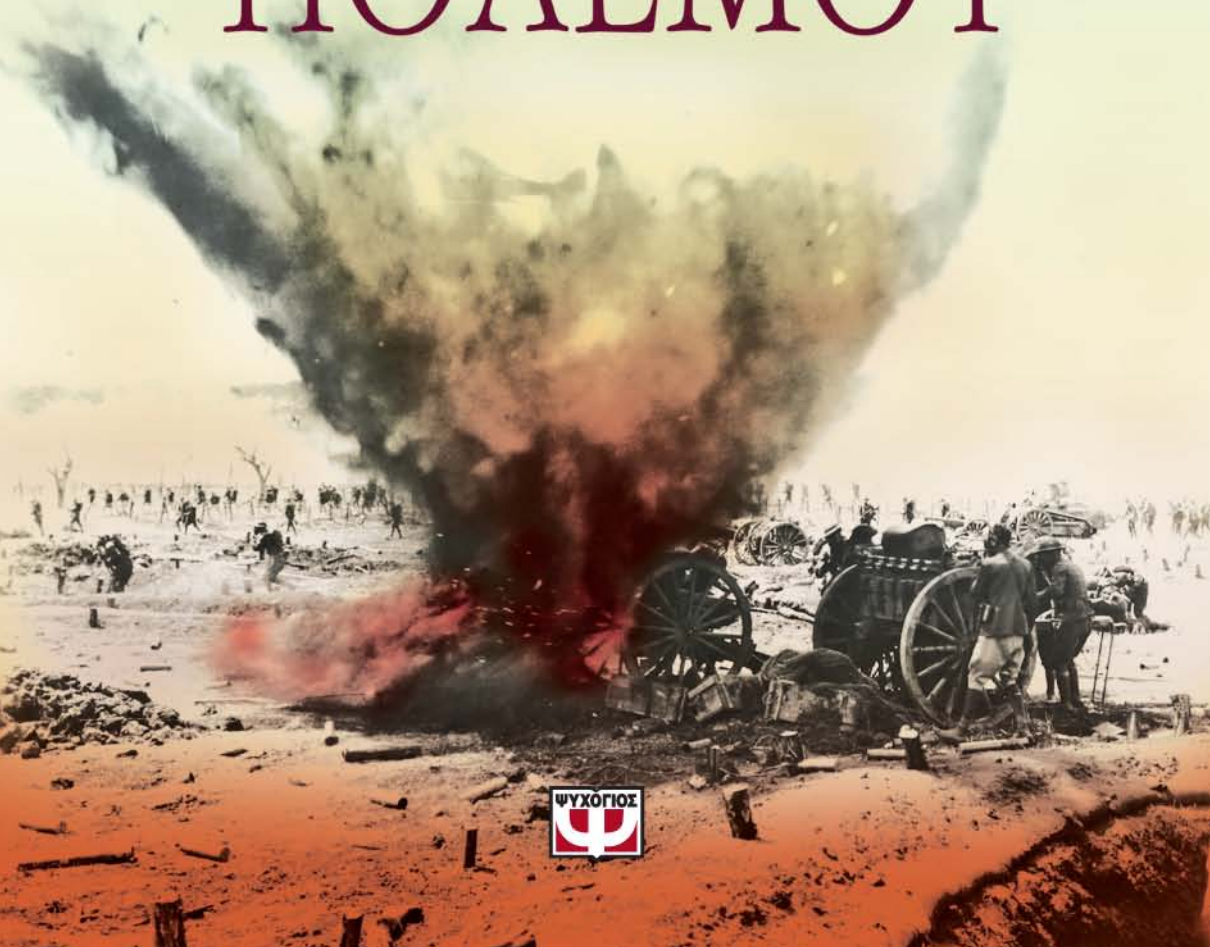

NORMAN STONE

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ
ΠΟΛΕΜΟΥ

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: WORLD WAR ONE – A SHORT HISTORY

Από τις Εκδόσεις Allen Lane, Λονδίνο 2007

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Συνοπτική Ιστορία του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Norman Stone

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Βαγγέλης Κατσάνης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Πέτρος Γιαρμενίτης

ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Χρυσούλα Μπουκουβάλα

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Ι. Πέππας Α.Β.Ε.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Κωνσταντίνα Παναγιώτου & ΣΙΑ Ο.Ε.

© Norman Stone, 2007

© Εικόνα εξωφύλλου: APEIRON PHOTOS/CORBIS/John Springer Collection

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2010

Πρώτη έκδοση: Απρίλιος 2010

ISBN 978-960-453-700-6

Τυπώθηκε σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδειάς του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.
Έδρα: Τατοίου 121
144 52 Μεταμόρφωση
Βιβλιοπωλείο: Μαυρομυγάλη 1
106 79 Αθήνα
Τηλ.: 2102804800
Telefax: 2102819550
www.psichogios.gr
e-mail: info@psichogios.gr

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.
Head office: 121, Tatoiou Str.
144 52 Metamorfossi, Greece
Bookstore: 1, Mavromichali Str.
106 79 Athens, Greece
Tel.: 2102804800
Telefax: 2102819550
www.psichogios.gr
e-mail: info@psichogios.gr

NORMAN STONE

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ
ΠΟΛΕΜΟΥ

*Μετάφραση:
Βαγγέλης Κατσάνης*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	13
Ένα – Η έκρηξη του πολέμου	19
Δύο – 1914	51
Τρία – 1915	83
Τέσσερα – 1916	113
Πέντε – 1917	137
Έξι – 1918	179
Επτά – Μεθεόρτια	209
Βιβλιογραφία	231
Ευρετήριο	241

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Οι σοροί του Αρχιδούκα Φραγκίσκου Φερδινάνδου και της Δούκισσας Σοφίας εκτίθενται σε λαϊκό προσκύνημα* 18-19
- Επιστράτευση τουρκικών δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη, Οκτώβριος του 1914* 50-51
- Γαλλικό πυροβολικό στο Δυτικό Μέτωπο, 1915* 82-83
- Βρετανοί πολυβολιστές με αντιασφυξιγόνες μάσκες στον ποταμό Σομ, 1916*..... 112-113
- Ρώσοι στρατιώτες στην ανατολική Γαλικία, σε ώρα μάχης, 1917*..... 136-137
- Βρετανικό μοντέλο τανκ* 178-179
- Γερμανοί στρατιώτες που επιστρέφουν από το μέτωπο παρελαύνουν στο Βερολίνο, Δεκέμβριος 1918* 208-209

ΧΑΡΤΕΣ

<i>1. Η Ευρώπη το 1914</i>	218-219
<i>2. Το Δυτικό Μέτωπο, 1914</i>	220-221
<i>3. Το Ανατολικό Μέτωπο, 1914-1918</i>	222
<i>4. Τα Βαλκάνια και τα Στενά</i>	223
<i>5. Το Δυτικό Μέτωπο, 1915-1917</i>	224-225
<i>6. Το Ιταλικό Μέτωπο, 1915-1918</i>	226-227
<i>7. Το Δυτικό Μέτωπο, 1918</i>	228-229

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΟ 1900, Η ΔΥΣΗ ή ακριβέστερα η βορειοδυτική Ευρώπη, έμοιαζε να διαθέτει όλα τα πλεονεκτήματα, να έχει ανακαλύψει κάποια συνταγή για το τέλος της ιστορίας. Παρήγε το ένα μετά το άλλο τεχνολογικά θαύματα και η γενιά του 1850 –από την οποία προέρχονταν οι περισσότεροι στρατηγοί του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου– είχε γνωρίσει το μεγαλύτερο «ποσοτικό άλμα» στην ιστορία ξεκινώντας με άλογα και άμαξες και καταλήγοντας γύρω στο 1900 με τηλέφωνα, αεροπλάνα και αυτοκίνητα. Άλλοι πολιτισμοί είχαν φτάσει σε αδιέξοδο, και μεγάλο μέρος της υφηλίου είχε καταληφθεί από τις αυτοκρατορίες της Δύσης. Η Κίνα, ο πιο αρχαίος απ' όλους τους πολιτισμούς, διαλυόταν, και στις βρετανικές Ινδίες ο Αντιβασιλιάς Λόρδος Κέρζον, ένας καθόλα σώφρων άνθρωπος, διακήρυσσε το 1904 πως οι Βρετανοί έπρεπε να κυβερνούν τις Ινδίες σαν να επρόκειτο να παραμείνουν εκεί «για πάντα».

Ένα δημοφιλές γερμανικό βιβλίο έχει τον τίτλο *Ο πόλεμος των αυταπατών*, και η αυτοκρατορική αυταπάτη ήταν μία απ' αυτές. Μέσα σε δέκα χρόνια, μεγάλο μέρος της βρετανικής αυτοκρατορίας είχε μετατραπεί σε εκατομμύρια εκτάρια χρεω-

κοπημένων ιδιοκτησιών, άλλα απ' αυτά μη κυβερνήσιμα και άλλα που δεν άξιζε τον κόπο να κυβερνηθούν. Μετά από τριάντα χρόνια οι Βρετανοί εγκατέλειψαν τόσο την Ινδία όσο και την Παλαιστίνη.

Οι κυβερνήσεις που έλαβαν μέρος στον πόλεμο δήλωναν πως ενεργούσαν για την εθνική άμυνα. Αλλά εκείνο που είχαν στο μυαλό τους ήταν η αυτοκρατορία. Το 1914 διαλυόταν επίσης η τελευταία από τις μεγάλες μη ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες, η οθωμανική Τουρκία, η οποία (εντελώς θεωρητικά) εκτεινόταν από το Μαρόκο ως την ατλαντική όχθη της Αφρικής και μέσω Αιγύπτου και Αραβίας ως τον Καύκασο. Ήδη από τότε το πετρέλαιο είχε αποκτήσει μεγάλη σημασία. Το βρετανικό ναυτικό, το 1912, είχε ξεκινήσει ν' αντικαθιστά με αυτό τον άνθρακα. Τα Βαλκάνια είχαν σημασία καθώς βρισκόνταν κυριολεκτικά στη μέση του δρόμου που οδηγούσε στην Κωνσταντινούπολη. (Την εποχή εκείνη ακόμη και οι Οθωμανοί την αποκαλούσαν *Κωνσταντίνιγιε*.) Έτυχε κι έγγραψα ένα μέρος του ανά χείρας βιβλίου σ' ένα δωμάτιο που είχε θέα ολόκληρο το Βόσπορο από τον οποίο περνούν νύχτα και μέρα πετρελαιοφόρα και φορτηγά. Ο Βόσπορος εξακολουθεί να είναι ο αναπνευστήρας της Ευρασίας, έτσι καθώς ήταν και το 1914.

Αποτελεί πικρή ειρωνεία πως το μόνο δημιούργημα των μεταπολεμικών συνθηκών ειρήνης το οποίο διήρκεσε, με εξαίρεση ίσως την Ιρλανδία, στάθηκε η σύγχρονη Τουρκία. Το 1919, οι Δυνάμεις προσπάθησαν να τη διαμελίσουν χρησιμοποιώντας σε κάποιο βαθμό ντόπιους συμμάχους, όπως οι Έλληνες και οι Αρμένιοι. Σε μια αξιοσημείωτη επική προσπάθεια η οποία ξάφνιασε πολλούς, οι Τούρκοι αντεπιτέθηκαν και το 1923 επανέκτησαν την ανεξαρτησία τους. Η διαδικασία του εκσυγχρονισμού –«ο

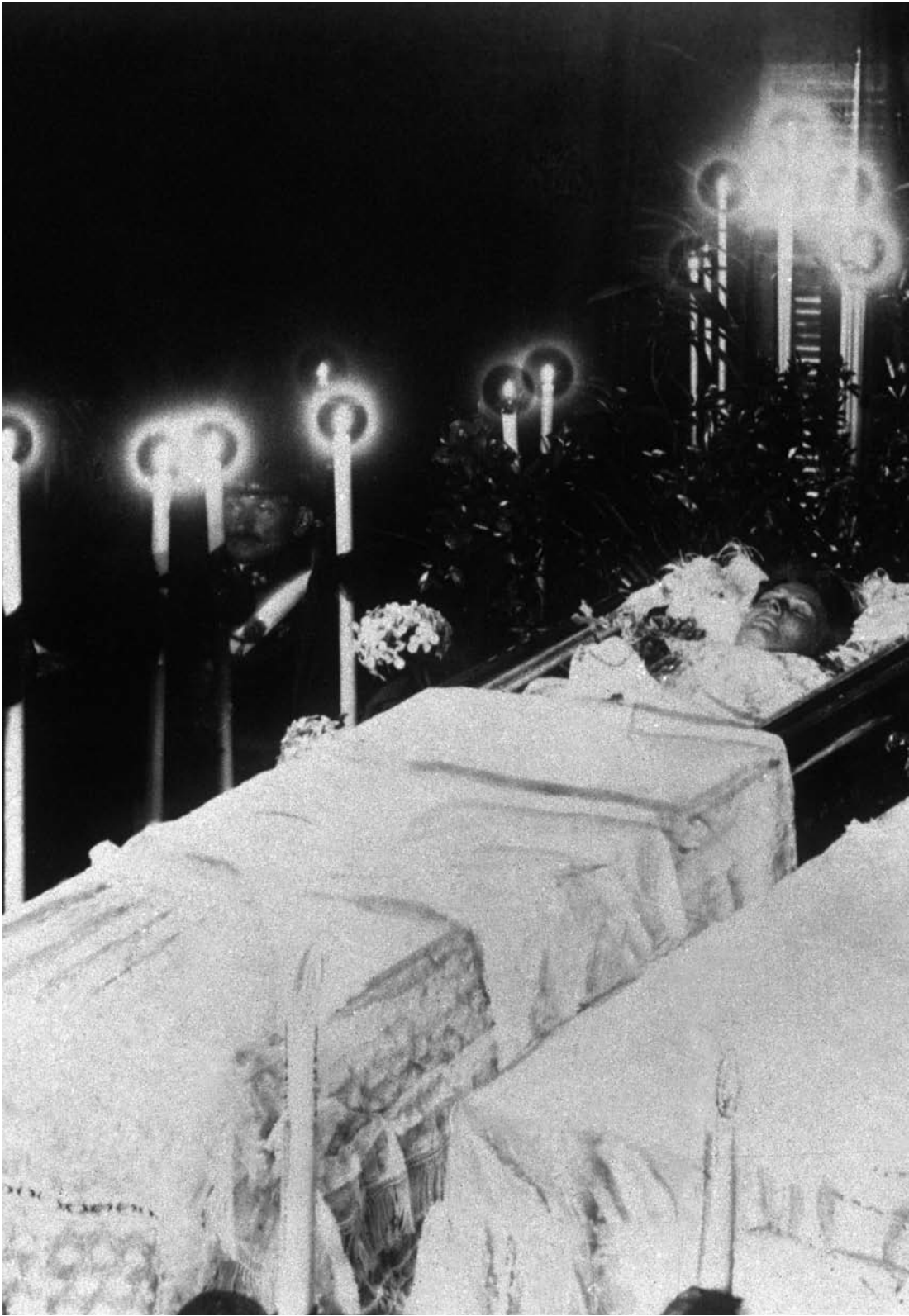
εκδυτικισμός» όπως επονομάστηκε– δεν ήταν άμεση αλλά αξιοσημείωτη. Τυχαία –ένα συνέδριο για τα Βαλκάνια– βρέθηκα το 1995 στην Τουρκία, όπου κι έμεινα. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή Αλί Ντογκραμασί, πρύτανη του Πανεπιστημίου Μπιλκέντ, για τη βοήθεια που μου πρόσφερε. Το Μπιλκέντ είναι το πρώτο ιδιωτικό πανεπιστήμιο το οποίο μπορεί να ονομαστεί «ευρωπαϊκό» και η επιτυχία του παραδείγματός του φαίνεται από το πόσο πολλοί το μιμήθηκαν. Στην Τουρκία μού συμπεριφέρθηκαν με μεγάλη ευγένεια και μπορώ να καταλάβω εύκολα τι εννοούσε παλιά ο φον Ντερ Γκολτζ Πασά, ο ανώτερος Γερμανός αξιωματικός που είχε αναμειχθεί στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν γράφοντας για τις εμπειρίες δέκα ετών στην Τουρκία έλεγε πως «έχω ανακαλύψει έναν καινούργιο ορίζοντα και κάθε μέρα μαθαίνω και κάτι καινούργιο». Μέσω του καθηγητή Ντογκραμασί θέλω να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου σε όλους.

Εντούτοις, ειδική μνεία αξίζουν κάποιοι φίλοι και συνεργάτες. Οι καθηγητές Αλί Καραοσμάνόγλου και Ντουγκού Σεζέρ με βοήθησαν πάρα πολύ από την πρώτη κιόλας ημέρα, ενώ θέλω επίσης να ευχαριστήσω για τη βοήθειά τους την Αϊσέ Αρτούν, τον Χασάν Αλί Καρασάο, τον Σον ΜακΜίικιν και τον Σεργκέι Ποντμπολότοβ στα θέματα των τουρκορωσικών σχέσεων, καθώς και τους Ευγενία και Χασάν Ουνάλ, οι οποίοι με εισήγαγαν στην ιστορία της Ανατολής. Ο διορθωτής μου Ρούπερτ Στόουν διάβασε το χειρόγραφο κι έκανε τα κατάλληλα σχόλια. Οι βοηθοί μου Κάγκκρι Κάγια και Μπαράν Τουρκμέν ήταν επίσης διορθωτές μου και ανέλαβαν το διοικητικό μέρος της υπόθεσης, έμαθαν τα ρωσικά που χρειαζόνταν και με δίδαξαν πώς να γράφω σε γραφομηχανή.

ΜΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΑ ΣΩΣΤΑ ΟΝΟΜΑΤΑ

Το συγγραφέα και τον αναγνώστη ενδιαφέρουν άλλα πιο σημαντικά πράγματα που συνέβησαν στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο παρά τα ονόματα των τοποθεσιών που έχουν συχνά αλλάξει. Προσπάθησα να διατηρήσω τα ιστορικά ονόματα όταν δεν ήταν απολιθωμένα: το «Καπορέτο» έχει πιο πολύ νόημα από το σύγχρονο (σλοβενικό) «Κομπαρίντ», ενώ το όνομα «Κωνσταντινούπολις» είναι πια απαρχαιωμένο. Έχω γενικά συντομεύσει το «Αυστροουγγαρία» σε «Αυστρία». Είναι αδύνατον να κάνει κανείς όλ' αυτά τα πράγματα σωστά. Μακάρι να επικρατήσει ο κανόνας της ευκολίας.

ΠΡΩΤΟΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

ΕΝΑ • Η ΕΚΡΗΞΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

*Προηγούμενες σελίδες: Οι σοροί του Αρχιδούκα Φραγκίσκου Φερδινάνδου
και της Δούκισσας Σοφίας εκτίθενται σε λαϊκό προσκύνημα.*

Η ΠΡΩΤΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΘΗΚΗ που η διαδικασία υπογραφής της κινηματογραφήθηκε, ήταν αυτή που υπογράφηκε τις πρώτες πρωινές ώρες της 9ης Φεβρουαρίου του 1918, στο Μπρεστ-Λιτόβσκ της Λευκορωσίας. Οι διαπραγματεύσεις που προηγήθηκαν, είχαν κάτι το εξωπραγματικό. Στη μια άκρη του μεγάλου σπιτιού που άλλοτε ήταν λέσχη Ρώσων αξιωματικών κάθονταν οι αντιπρόσωποι της Γερμανίας και των συμμάχων της: ο Πρίγκιπας Λεοπόλδος της Βαυαρίας, γαμπρός του αυτοκράτορα της Αυστρίας φορώντας στολή στρατάρχη, αριστοκράτες της κεντρικής Ευρώπης ντυμένοι επίσημα κι έχοντας προστατευτικό ύφος, ένας Τούρκος πασάς κι ένας Βούλγαρος συνταγματάρχης. Απέναντί τους κάθονταν οι αντιπρόσωποι ενός καινούργιου κράτους που έμελλε πολύ σύντομα να λάβει την ονομασία Ρωσική Σοσιαλιστική Ομοσπονδία Σοβιετικών Δημοκρατιών: μερικοί Εβραίοι διανοούμενοι και διάφοροι άλλοι ανάμεσα στους οποίους ήταν και κάποια κυρία Μπιτσένκο, που είχε αποφυλακιστεί πρόσφατα από φυλακή της Σιβηρίας όπου ήταν έγκλειστη για τη δολοφονία ενός γενικού διευθυντή, ένας «εκπρόσωπος των αγροτών», μεθυσμένος φυσικά, τον οποίο είχαν μαζέψει την τελευταία στιγμή, ως απαραίτητο συμπλήρωμα, από το δρόμο της ρωσικής πρωτεύουσας, καθώς και μερικοί Ρώσοι του παλαιού καθεστώτος, ένας ναύαρχος και ορισμένοι αξιωματικοί του επιτελείου, τους οποίους είχαν «κουβαλήσει» επειδή γνώριζαν τις τεχνικές λεπτομέρειες που απαι-

τούνταν για τον τερματισμό ενός πολέμου και την απομάκρυνση των στρατευμάτων από τη γραμμή του μετώπου. (Ένας από αυτούς διακρινόταν για το μαύρο χιούμορ και κράτησε ημερολόγιο.) Όλοι τους πήραν εντυπωσιακές πόξες εμπρός στις κάμερες. Επιτέλους είχε επέλθει ειρήνη. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος κρατούσε ήδη περίπου τέσσερα χρόνια, είχε προκαλέσει εκατομμύρια θύματα και είχε καταστρέψει έναν ευρωπαϊκό πολιτισμό ο οποίος πριν από την έκρηξη του πολέμου, το 1914, ήταν το πιο περιφανές δημιούργημα της οικουμένης. Ο πόλεμος είχε καταστρέψει επίσης την τσαρική Ρωσία. Οι μπολσεβίκοι, τον Νοέμβριο του 1917, είχαν οργανώσει την επαναστατική κατάληψη της εξουσίας, είχαν υποσχεθεί ειρήνη και τώρα στο Μπρεστ-Λιτόβσκ την είχαν επιτύχει, αλλά σύμφωνα με τους όρους της Γερμανίας.

Οι όροι της συνθήκης ήταν αρκετά έξυπνοι. Οι Γερμανοί δεν αποκτούσαν μεγάλα εδαφικά κέρδη. Είχαν περιλάβει όμως σ' αυτήν δήλωση που ανέφερε πως οι λαοί της δυτικής Ρωσίας και του Καυκάσου ήταν πια ελεύθεροι να κηρύξουν την ανεξαρτησία τους. Το αποτέλεσμα ήταν να δημιουργηθούν σύνορα που έμοιαζαν εκπληκτικά με τα σημερινά. Οι Βαλτικές χώρες (συμπεριλαμβανομένης της Φινλανδίας) απέκτησαν κάποια σκιώδη υπόσταση και το ίδιο έγινε και με τις χώρες του Καυκάσου. Το μεγαλύτερο από τα κράτη αυτά, το οποίο άρχιζε από την κεντρική Ευρώπη κι έφτανε σχεδόν ως τον Βόλγα, ήταν η Ουκρανία με πληθυσμό 40 εκατομμυρίων και τα τρία τέταρτα των αποθεμάτων σε άνθρακα και σίδηρο της ρωσικής αυτοκρατορίας. Με τους αντιπροσώπους τους (κάποιους τελειόφοιτους σπουδαστές με τσαλακωμένα κοστούμια, καθώς κι έναν ή δύο καιροσκόπους τραπεζίτες που δεν μιλούσαν καν ουκρανικά και που ο Φλομπέρ θα τους είχε χαρακτηρίσει ως έτοιμους να πληρώσουν για να εξαγοραστούν) οι Γερμανοί υπέγραψαν στις 9

Φεβρουαρίου τη συνθήκη που κινηματογραφήθηκε, ενώ η συνθήκη με τους μπολσεβίκους υπεγράφη στις 3 Μαρτίου. Όταν η Ρωσία περιλαμβάνει στα όριά της την Ουκρανία είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες. Χωρίς αυτήν είναι ο Καναδάς – μια χώρα που το μεγαλύτερο μέρος της είναι σκεπασμένο με χιόνια. Τα διάφορα κράτη που δημιούργησε η συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόβσκ έμελλε να επανεμφανισθούν μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Όμως το 1918 αποτελούσαν δορυφόρους της Γερμανίας – κάποιος δούκας του Ούραχ έγινε ο «Μεγάλος Πρίγκιπας Μιντάουγκας Β΄» της Λιθουανίας, κάποιος πρίγκιπας της Έσσης προοριζόταν για βασιλιάς της Φινλανδίας. Σήμερα η Γερμανία παίζει τον κύριο ρόλο σε όλα αυτά τα κράτη, αλλά υπάρχει μια μεγάλη διαφορά: τότε στόχευε στην παγκόσμια αυτοκρατορία, ενώ σήμερα, σε συμμαχία με τη Δύση, δεν έχει τέτοιες επιδιώξεις. Το αντίθετο μάλιστα. Το πρόβλημα είναι πώς να την κάνει κανείς να παίξει στις παγκόσμιες υποθέσεις το ρόλο που της αναλογεί. Σήμερα η γλώσσα που χρησιμοποιείται παντού είναι τα αγγλικά και όχι τα γερμανικά, τα οποία το 1918 ήταν αναγκασμένοι εκ των πραγμάτων να μιλούν όλοι. Η σύγχρονη Ευρώπη είναι η Ευρώπη του Μπρεστ-Λιτόβσκ, αλλά με ανθρώπινο πρόσωπο, μ' όλο που για να φτάσει στο σημείο αυτό χρειάστηκε ένας Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος και η κατοχή της Γερμανίας από τους Αγγλο-Αμερικανούς.

Για τη γερμανική Ευρώπη μπορεί να ειπωθούν πάρα πολλά. Το 1871, όταν με ηγέτη τον Καγκελάριο Μπίσμαρκ είχε νικήσει τη Γαλλία, είχε αναδυθεί ως ισχυρότερη δύναμη στην ευρωπαϊκή ήπειρο και έκτοτε είχε προχωρήσει πάρα πολύ. Το 1914, το Βερολίνο ήταν η Αθήνα του κόσμου, ένα μέρος όπου πήγαινε κανείς για να διδαχθεί όλα όσα είχαν σημασία: φυσική, φιλοσοφία, μουσική και τεχνολογία (οι όροι «hertz», «roentgen», «mach», «diesel» εκπηγάζουν από εκείνη την περίοδο και

τιμούν τις ανακαλύψεις πάνω στις οποίες έχει οικοδομηθεί ο σύγχρονος κόσμος). Τρία από τα μέλη της βρετανικής κυβέρνησης, η οποία κήρυξε τον πόλεμο το 1914, είχαν σπουδάσει σε γερμανικά πανεπιστήμια –ο υπουργός Άμυνας είχε μεταφράσει Σοπενάουερ– και το ίδιο συνέβαινε και με πολλούς Ρωσο-Εβραίους μπολσεβίκους, τους οποίους οι Γερμανοί συνάντησαν στο Μπρεστ-Λιτόβσκ, αλλά και μετά απ' αυτό. Η εφευρετικότητα των Γερμανών χημικών και μηχανικών δεν γνώριζε όρια και οι Κεντρικές Δυνάμεις έφτασαν πολύ κοντά στη νίκη στους ορεινούς δρόμους του ιταλικού μετώπου επειδή είχαν στη διάθεσή τους τα οχήματα με κίνηση και στους τέσσερις τροχούς τα οποία είχε εφεύρει ο Φερδινάνδος Πόρσε (εφεύρεση η οποία χρησιμοποιήθηκε μετέπειτα από την Φοξβάγκεν και πολλές άλλες αυτοκινητοβιομηχανίες)¹. Το 1914, οι μεγάλες καπνοδόχοι των εργοστασίων δέσποζαν στο Ρουρ και στη βιομηχανική Σαξονία, όπως δέσποζαν κάποτε στη Βρετανία και στο Μάντσεστερ. Η Γερμανία, πράγμα που αναγνώρισε και ο Τσόρτσιλ, είχε αποδυθεί σε μια θεαματική πολεμική προσπάθεια με νίκες, όπως στο Καπορέτο κατά των Ιταλών το 1917 ή στην επίθεση του Μαρτίου του 1918 κατά των Βρετανών, επιδεικνύοντας αυτοπεποίθηση που παρόμοιά της δεν ήταν σε θέση να επιδείξουν οι μαχόμενοι με την πλευρά των συμμάχων.

Η ιδέα για μια γερμανική Ευρώπη έμοιαζε επίσης πολύ λογική και είχε μια αμυδρή συγγένεια με τη σημερινή κατάσταση. Ένας ευρωπαϊκός οικονομικός χώρος ο οποίος θα ήταν προστατευμένος από τον βρετανικό ή αμερικανικό ανταγωνισμό και ο οποίος θα περιλάμβανε τα μεταλλεύματα της Σουηδίας και της Γαλλίας, τις βιομηχανίες άνθρακα και χάλυβα της Γερμανίας και θα επεκτεινόταν στη Βόρειο Αφρική ή ακόμα και στη Βαγδάτη, μια και το πετρέλαιο είχε ήδη αρχίσει να παίζει σημαντικό ρόλο. Γιατί όχι; Το 1915, ένας από τους πιο φωτισμέ-

νους Γερμανούς, ο Φρίντριχ Νάουμαν, έγραψε ένα μπεστ σέλερ με τον τίτλο *Mitteleuropa* στο οποίο δεν υποστήριζε τόσο τη δημιουργία μια γερμανικής αυτοκρατορίας, όσο ένα είδος γερμανικής κοινοπολιτείας όπου το Βερολίνο θα έδειχνε το δρόμο στους διάφορους μικρότερους λαούς της νοτιοανατολικής Ευρώπης οι οποίοι ήταν πάρα πολλοί. Τους λαούς αυτούς –οι Πολωνοί ήταν ο πλέον πολυάριθμος– τους είχαν καταβροχθίσει οι ιστορικές αυτοκρατορίες της Αυστρίας, της Ρωσίας και της Τουρκίας. Στη Γερμανία υπήρχαν εκατομμύρια Πολωνοί. Στους λαούς αυτούς είχαν αναπτυχθεί ισχυρά εθνικιστικά κινήματα τα οποία απειλούσαν την ίδια την υπόσταση της Αυστρίας και της Τουρκίας. Συνολικά, κατά την άποψη του Βερολίνου, όλοι αυτοί οι μη γερμανικοί λαοί κόστιζαν πάρα πολύ. Οι Αυστριακοί μάλιστα ξόδευαν τόσο πολλά κεφάλαια σε μια μάταιη προσπάθεια να εξαγοράσουν τους εθνικιστές, ώστε δεν τους έμεναν πια αρκετά για να συντηρήσουν τις δομές της εξουσίας – ιδίως το στρατό, ο προϋπολογισμός του οποίου ήταν μικρότερος από τον προϋπολογισμό του βρετανικού στρατού που ήταν τουλάχιστον δέκα φορές μικρότερός του αριθμητικά. Αν λοιπόν στην Αυστρία υπήρχε σωστή διακυβέρνηση με μια δόση πρωσιικής αποτελεσματικότητας, τέτοια προβλήματα θα έπαυαν να υπάρχουν. Σύμφωνα με τον Νάουμαν, αυτοί οι ελάχιστον λαοί που έτσι κι αλλιώς η κουλτούρα τους χρεωτούσε πολλά στη Γερμανία, θα ακολουθούσαν. Ήδη από το 1879 υπήρχε μια αυστρογερμανική συμμαχία. Ο Νάουμαν απέβλεπε να της δώσει και οικονομική ισχύ. Άλλοι όμως Γερμανοί είχαν στο νου τους μια πιο σθεναρή προσέγγιση.

Η αυτοπεποίθηση αυτών των Γερμανών ενισχυόταν καθώς άνητιζε η βιομηχανία στη χώρα τους και η επιτυχία τους πήρε τα μυαλά. Ο Μπίσμαρκ είχε σταθεί πολύ προσεκτικός: είχε διασθανθεί πως μια ισχυρή Γερμανία στο κέντρο θα μπορούσε να

συνασπίσει εναντίον της τους γείτονές της. Όμως υπήρχε μια καινούργια γενιά η οποία ήταν απόλυτα βέβαιη για τον εαυτό της. Η συμβολική μορφή που βρισκόταν επικεφαλής της ήταν ο νεαρός Αυτοκράτορας (Κάιζερ) Γουλιέλμος Β΄, ο οποίος είχε ανεβεί στο θρόνο το 1889. Ο Κάιζερ είχε ως πρότυπό του την Αγγλία, η οποία ήταν φοβερά πλούσια και διέθετε μια τεράστια υπερπόντια αυτοκρατορία. Η Αγγλία, ως προς τους θεσμούς της οι οποίοι είχαν μακροχρόνιες ιστορικές ρίζες, ήταν συντηρητική αλλά ταυτόχρονα και προοδευτική, και οι βιομηχανίες της τροφοδοτούσαν ένα μεγάλο μέρος του παγκόσμιου εμπορίου. Τη θέση της συνολικά την εξασφάλιζε ένα τεράστιο ναυτικό. Δεν θα μπορούσε λοιπόν και η Γερμανία ν' αποκτήσει μια παρόμοια υπερπόντια αυτοκρατορία; Υπό τον Γουλιέλμο Β΄ η γερμανική δύναμη και η αδέξια έκφρασή της κατέληξαν να γίνουν όχι απλώς ένα από τα προβλήματα της Ευρώπης, αλλά το κατ' εξοχήν πρόβλημά της.

Ήδη στην ευρωπαϊκή ήπειρο υφίστατο σφοδρός ανταγωνισμός ανάμεσα στη Γαλλία και τη Γερμανία, ο οποίος οφειλόταν τόσο στη μεγάλη νίκη του Μπίσμαρκ το 1871 και στην κατάληψη των ανατολικών επαρχιών Αλσατίας και Λωρραίνης όσο και σε ιστορικούς λόγους που ξεκινούσαν από τον 17ο αιώνα, όταν στην Ευρώπη κυριαρχούσε η Γαλλία και έκανε ό,τι μπορούσε για να διαιωνίζεται η διαίρεση της Γερμανίας σε αλληλομαχόμενα μεταξύ τους κράτη και κρατίδια. Στον γαλλογερμανικό ανταγωνισμό είχε προστεθεί μία ακόμη εστία έντασης. Ο Μπίσμαρκ είχε φροντίσει να μην αποξενώσει τη Ρωσία, και μεταξύ Βερολίνου και Αγίας Πετρούπολης υπήρχε πλήρης αλληλοκατανόηση και για λόγους μοναρχικής γενικώς αλληλεγγύης, αλλά και γιατί οι δύο χώρες είχαν συμμετάσχει στο διαμελισμό της Πολωνίας, η οποία δεν ήταν εύκολα αφομοιώσιμη. Όμως, στα τέλη του 19ου αιώνα, καθώς εξασθενούσε η τουρκική αυτοκρατορία στην

Ευρώπη, προέκυψε ένας καινούργιος παράγοντας. Η Αυστρία, σύμμαχος της Γερμανίας, είχε ισχυρά συμφέροντα στα Βαλκάνια. Το ίδιο όμως και η Ρωσία: σημειώθηκαν αυστρορωσικές συγκρούσεις και η ισορροπιστική πολιτική του Μπίσμαρκ βρισκόταν υπό πίεση. Οι Ρώσοι, απογοητευμένοι από την έλλειψη υποστήριξης από τη Γερμανία, στράφηκαν προς τη Γαλλία, η οποία έτσι κι αλλιώς διέθετε χρήματα για να επενδύσει στο εξωτερικό, ενώ τα γερμανικά κεφάλαια παρέμεναν στη Γερμανία². Το 1894, η Γαλλία και η Ρωσία συνήψαν επίσημη συμμαχία. Τα πράγματα έγιναν ακόμη πιο περίπλοκα όταν η Γερμανία επιζήτησε την παγκόσμια δύναμη και ναυπήγησε ένα ισχυρό ναυτικό.

Το 1900, ο μη ευρωπαϊκός κόσμος έμοιαζε να βρίσκεται υπό διάλυση. Η Ινδία και η Αφρική είχαν περάσει στον έλεγχο των Ευρωπαίων, ενώ η Κίνα και η Τουρκία φαίνονταν έτοιμες να καταρρεύσουν και οι Γερμανοί επιθυμούσαν το μερίδιό τους. Προχώρησαν λοιπόν σε λάθος δρόμο, και η γενιά που ωρίμασε γύρω στα 1890 ήταν σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνη γι' αυτό. Το μόνο που δεν χρειαζόταν η Γερμανία, ήταν να έχει προβλήματα με τη Μεγάλη Βρετανία. Και το μεγαλύτερο λάθος στον 20ό αιώνα έγινε όταν η Γερμανία δημιούργησε ένα ναυτικό προορισμένο να χτυπήσει τη Μεγάλη Βρετανία. Όμως κατά κάποιο τρόπο ο σκοπός αυτός συνένωσε ό,τι πιο εκλεκτό διέθετε η Γερμανία. Ο Μαξ Βέμπερ ήταν ένας από τους πιο αξιοσέβαστους κοινωνιολόγους και διέθετε πολύ μεγάλα προσόντα: γνώριζε γλώσσες, νομικά, ιστορία, φιλοσοφία, ακόμα και το πόσοι Πολωνοί χωρικοί αγόραζαν γη στην Πρωσία. Το 1995 διορίστηκε καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Φράμπουργκ, όπου κι έδωσε μια εναρκτήρια διάλεξη. Ήταν φοβερά νέος για μια τέτοια θέση (μόλις είχε συμπληρώσει τα τριάντα του) και η διάλεξή του πήρε μεγάλη δημοσιότητα. Τα όσα είπε τότε ο καθηγητής (ο οποίος είχε

παραιτηθεί από την Παγγερμανική Ένωση επειδή δεν ήταν αρκετά εθνικιστική) φαίνονται σήμερα ως ασυναρτησίες χειρότερες κι από του Χίτλερ: υποστήριξε πως η Αγγλία δεν είχε κοινωνικά προβλήματα επειδή ήταν πλούσια, πως ήταν πλούσια επειδή ήταν αυτοκρατορία, πως μπορούσε κι έστελνε πέρα από τα σύνορά της όλους τους ανεπιθύμητους –Ιρλανδούς, προλετάριους, κ.λπ.– έχοντας πετύχει συμφωνία με την Αυστραλία ώστε να τους στέλνει εκεί, και πως μ' αυτό τον τρόπο είχε εξασφαλίσει ταυτόχρονα φτηνές πρώτες ύλες και μια δεδομένη αγορά. Κατά συνέπεια είχε φτηνά τρόφιμα και δεν υπέφερε από ανεργία. Η Αγγλία είχε την αυτοκρατορία της επειδή διέθετε ισχυρό ναυτικό. Η Γερμανία είχε κι αυτή τους ανεπιθύμητους της –Πολωνούς, προλετάριους, κ.λπ.– οπότε έπρεπε να τους στέλνει κι αυτή σε αποικίες. Συνεπώς η δημιουργία ενός ισχυρού ναυτικού ήταν μια πρώτη τάξεως ιδέα. Η Αγγλία θα δεχόταν τη Γερμανία σε αυτοκρατορικό ρόλο, αν σε μια σύγκρουση το γερμανικό ναυτικό θα μπορούσε, προτού βυθιστεί το ίδιο, να επιφέρει σοβαρές ζημιές στο βρετανικό ναυτικό. Αυτό σήμαινε πως στον επόμενο ναυτικό πόλεμο που θα εμπλεκόταν η Βρετανία, οι Βρετανοί δεν θα διέθεταν αρκετά πλοία, οπότε και θα τους κατανικούσαν είτε οι Γάλλοι είτε οι Ρώσοι. Οι σκέψεις αυτές έγιναν δεκτές με ενθουσιασμό από το ακροατήριο. Πρόκειται για ένα από τα πιο ηλίθια κείμενα τα οποία έγραψε ποτέ ένας έξυπνος άνθρωπος, και δεν αξίζει καν τον κόπο να το κοροϊδέψει κανείς. Κάθε του επιχείρημα ήταν λάθος, με πρώτο την υπόθεση πως οι Βρετανοί είχαν ελάχιστα κοινωνικά προβλήματα, τα οποία θα ήταν ακόμη μικρότερα αν δεν υπήρχε το κόστος για τη διατήρηση της αυτοκρατορίας. Με το τέλος του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού το 1970, η πιο φτωχή χώρα στην ευρωπαϊκή ήπειρο ήταν η Πορτογαλία, η οποία διατηρούσε μια μεγάλη αφρικανική αυτοκρατορία, και οι πλουσιότερες ήταν η Σου-

ηδία, η οποία είχε εγκαταλείψει εδώ και καιρό τη μόνη αποικία της –στην Καραϊβική–, και η Ελβετία η οποία δεν είχε ποτέ αυτοκρατορία.

Ο Βέμπερ ήταν ένα ηθικό άτομο³, κι όταν είδε το 1914 τους νεαρούς σπουδαστές του να σκοτώνονται, αρνήθηκε να συμμετάσχει στο σώμα των καθηγητών που πανηγύριζαν για την εθνική υπόθεση. Όμως αυτός και όσοι είχαν τις ίδιες αντιλήψεις μ' αυτόν είχαν ωθήσει τη νεώτερη γενιά σ' ένα θανατηφόρο μονοπάτι. Η Γερμανία δημιούργησε ναυτικό το οποίο όμως απορρόφησε το 1/3 του αμυντικού προϋπολογισμού της. Ο στρατός από τον οποίο και αφαιρέθηκαν πιστώσεις δεν ήταν πια σε θέση ν' αναλάβει τον διμέτωπο αγώνα τον οποίο προοιωνίζε η γαλλο-ρωσική Συμμαχία. Δεν υπήρχαν αρκετά κεφάλαια για να εκπαιδεύσουν περισσότερους από τους μισούς νεαρούς άντρες που θα μπορούσαν να εκπαιδευτούν, ούτε υπήρχαν τα απαιτούμενα για τη διατροφή και την ένδυσή τους. Έτσι αναγκάστηκαν να τους εξαιρέσουν από τη στράτευση, και ο γερμανικός στρατός ξηράς το 1914 ήταν ελάχιστα μεγαλύτερος από τον γαλλικό, μολονότι το 1914 ο γαλλικός πληθυσμός δεν ήταν καν σαράντα εκατομμύρια, ενώ ο πληθυσμός της Γερμανίας έφτανε τα εξήντα πέντε εκατομμύρια. Τα γερμανικά θωρηκτά ήταν πολύ καλά ναυπηγημένα αλλά ήταν πολύ λίγα και φοβερά εύρωτα. Πέρασαν σχεδόν ολόκληρο τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αγκυροβολημένα στα λιμάνια τους μέχρι που στο τέλος τα πληρώματα, καθώς βρέθηκαν αντιμέτωπα με άσκοπες θυσίες, στασίασαν και ανέτρεψαν την ίδια τη γερμανική αυτοκρατορία. Όμως το γερμανικό ναυτικό, σχεδιασμένο για να δρα μόνο στη Βόρεια Θάλασσα, δεν χρειαζόταν να κουβαλά το βάρος σε άνθρακα που χρειαζόνταν τα βρετανικά πολεμικά πλοία τα σχεδιασμένα για παγκόσμια δράση. Έτσι τα γερμανικά πλοία μπορούσαν να φέρουν αυξημένη θωράκιση. Αυτό ανάγκασε τους Βρετανούς να

αποδυσθούν σε μια σημαντική προσπάθεια. Ναυπήγησαν λοιπόν πλοία διπλάσια απ' αυτά που ναυπήγησαν οι Γερμανοί, αλλά προχώρησαν και σε ορισμένες αμυντικές συμφωνίες με τη Γαλλία και τη Ρωσία. Αυτό συμπεριλάμβανε αποικιακές ανταλλαγές – στα πλαίσια της «Εγκάρδιας Συνεννόησης», οι Βρετανοί το 1904 άφησαν ελευθερία κινήσεων στους Γάλλους στο Μαρόκο παίρνοντας ως αντάλλαγμα την Αίγυπτο, και το 1907 έκαναν το ίδιο με τους Ρώσους ως προς την Περσία. Υπήρχε επιπλέον ανεπίσημη συμφωνία για ναυτική συνεργασία εάν προέκυπτε τέτοιο θέμα. Σε καθένα από τα μέτρα αυτά η γερμανική αντίδραση ήταν αδέξια και θορυβώδης – το 1905, οι Γερμανοί ζήτησαν μερίδιο από το εγκαταλειμμένο Μαρόκο και ενθάρρυναν την επιπόλαιη επιθετικότητα της Αυστρίας στα Βαλκάνια, ενώ το 1911 έστειλαν μια κανονιοφόρο στο Μαρόκο. Αυτό το «κροτάλισμα του ξίφους» ικανοποίησε μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης στο εσωτερικό αλλά δημιούργησε μια αίσθηση διεθνούς κρίσης, και το 1914 ένας απεσταλμένος του Αμερικανού Προέδρου είπε πως οι μιλιταριστές είχαν τρελλαθεί.

Την ίδια περίπου εποχή ανέκλυσε ένα θέμα με το οποίο ο κόσμος βρέθηκε υποχρεωμένος να συμβιώσει έκτοτε. Το 1960, ο Πρόεδρος Αϊζενχάουερ βρήκε την κατάλληλη φράση για να το περιγράψει, μιλώντας για το στρατιωτικο-βιομηχανικό συγκρότημα. Η πολεμική βιομηχανία κατέληξε να γίνει το ισχυρότερο στοιχείο της οικονομίας καθώς έδινε δουλειά σε χιλιάδες αν όχι σε εκατομμύρια εργαζόμενους, αποσπούσε ένα μεγάλο μέρος από τους κρατικούς προϋπολογισμούς και παράλληλα τόνωνε τις παράπλευρες οικονομικές δραστηριότητες κάθε είδους, ανάμεσα στις οποίες ήταν και η δημοσίευση άρθρων στον Τύπο. Εκτός απ' αυτό, η πολεμική βιομηχανία είχε υποστεί φοβερή αλλαγή. Κάτι που στην αρχή φαινόταν ως παράλογη σπατάλη χρημάτων είχε μεταβληθεί σε κάτι ουσιώδες (προ-

φανές παράδειγμα η αεροπορία), ενώ κάτι άλλο που φαινόταν ως τότε λογικό αποδείχθηκε μάταιο (παράδειγμα τα οχυρά). Η τεχνολογία γινόταν όλο και πιο δαπανηρή και απρόβλεπτη, και το 1911 υπήρχε ανταγωνισμός στους εξοπλισμούς. Ο εξοπλισμός μιας χώρας έδινε τη δικαιολογία να αυξήσει τους εξοπλισμούς της κάποια άλλη, και οι κρίσεις στη Μεσόγειο και στα Βαλκάνια έκαναν όλες τις χώρες να αισθανθούν ευπρόσβλητες. Όταν το καλοκαίρι του 1911 η Γερμανία έστειλε μια κανονιοφόρο στο Μαρόκο, απασφάλισε ένα όπλο. Αλλά το δάχτυλο που πάτησε τη σκανδάλη ήταν κατά περίεργο τρόπο ιταλικό.

Αν το τουρκικό έδαφος έμελλε να τεμαχιστεί, δεν θα έπρεπε να πάρει και η Ιταλία το μερίδιό της; Οι Βρετανοί είχαν πάρει την Αίγυπτο και οι Γάλλοι τη βόρειο Αφρική. Οι δημιουργοί της ιταλικής αυτοκρατορίας, αποβλέποντας σε ό,τι είχε απομείνει, κήρυξαν τον πόλεμο. Το ότι η Ιταλία, η πιο αδύναμη απ' όλες τις Μεγάλες Δυνάμεις, οδήγησε τα προβλήματα στα άκρα, αποτελεί μια από τις παραδοξότητες της σύγχρονης ευρωπαϊκής ιστορίας: ούτε ο Καβούρ, ούτε ο Μπίσμαρκ, ούτε ο Μουσολίνι, ούτε ο Χίτλερ⁴. Η Ιταλία προκάλεσε τη σειρά των γεγονότων που οδήγησαν στον πόλεμο το 1914. Γνωρίζοντας πως λόγω της μαροκινής κρίσης οι Βρετανοί, οι Γάλλοι και οι Γερμανοί δεν θα έκαναν το παραμικρό για να τη σταματήσουν, επιτέθηκε στην οθωμανική Τουρκία και προσπάθησε να καταλάβει τη Λιβύη. Οι Τούρκοι ήταν πάρα πολύ αδύναμοι και δεν είχαν καν τα απαιτούμενα πλοία για να προστατέψουν τα νησιά κατά μήκος της ακτής της Ανατολίας, τα οποία οι Ιταλοί κατέλαβαν. Στην αρχή η προοπτική μιας οθωμανικής κατάρρευσης κέντρισε το ενδιαφέρον των διαφόρων βαλκανικών κρατών, που το 1912 συμμαχησαν, επιτέθηκαν κατά των Τούρκων και μέσα σε μερικές εβδομάδες νίκησαν κι έδιωξαν τον οθωμανικό στρατό από τα Βαλκάνια. Στη συνέχεια, σ' έναν δεύτερο βαλκανικό πόλεμο, το

1913, διαιρέθηκαν και πολέμησαν μεταξύ τους. Οι Τούρκοι προσπάθησαν να επανακτήσουν το χαμένο έδαφος, αλλά νικητές αναδείχθηκαν η Σερβία, η οποία συνεργάστηκε στενά με τη Ρωσία, και η Ελλάδα, η οποία συνεργάστηκε στενά με τη Μεγάλη Βρετανία.

Όταν –πριν από μια δεκαετία– είχε αρχίσει να διαλύεται η Κίνα, είχε προκληθεί και πάλι ανταγωνισμός μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων αλλά ο ανταγωνισμός εκείνος ήταν ναυτικός. Αν όμως διαλυόταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία –και την εποχή εκείνη σχεδόν κανείς δεν πίστευε πως ήταν δυνατόν να διατηρηθεί–, τότε ο ανταγωνισμός θα ήταν πλησιέστερα στα εδάφη των Δυνάμεων και θα περιλάμβανε χερσαίες συμμαχίες και στρατιές. Για τη Ρωσία τα Στενά ανάμεσα στη Μαύρη Θάλασσα και τη Θάλασσα του Μαρμαρά, ή τα Δαρδανέλια μεταξύ της Θάλασσας του Μαρμαρά και του Αιγαίου, ήταν ζωτικής σημασίας. Αποτελούσαν τον αναπνευστήρα της ρωσικής οικονομίας. Απ' αυτά περνούσε το 90% των ρωσικών εξαγωγών σε δημητριακά, καθώς και πολλές άλλες πρώτες ύλες που τροφοδοτούσαν τις βιομηχανίες στη νότια Ρωσία. Κατά τη διάρκεια του ιταλικού πολέμου το 1911-12, οι Τούρκοι είχαν κλείσει τα Δαρδανέλια με αποτέλεσμα να μειωθεί αμέσως η οικονομική κίνηση στη νότια Ρωσία. Για τη Ρωσία η ασφάλεια των Στενών ήταν θέμα ζωτικής σημασίας, και στις αρχές του 1914 οι Δυνάμεις της «Εγκάρδιας Συνεννόησης» ανάγκασαν τους Τούρκους να παραχωρήσουν σχεδόν αυτονομία στις εν μέρει αρμενικές επαρχίες της ανατολικής Ανατολίας. Αυτό (και το παράλληλο αγγλογαλλικό ενδιαφέρον για τις αραβικές επαρχίες) θα μπορούσε εύκολα να σημάνει το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφού οι χριστιανοί Αρμένιοι θα ήταν εύκολο να γίνουν όργανα των Ρώσων. Προτού επικυρωθεί η συνθήκη οι Τούρκοι άνοιξαν μια γραμμή επικοινωνίας με το Βερολίνο.

Το 1914, οι πλούσιες και ισχυρές χώρες της Ευρώπης αποφάσισαν επιτέλους να κινητοποιήσουν τις τεράστιες στρατιές που προετοιμάζαν από χρόνια. Το κάθε κράτος πίστευε στη νίκη. Το αποτέλεσμα ήταν η καταστροφή της Ευρώπης.

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ή Μεγάλος Πόλεμος, παραμένει ένα από τα τραγικότερα γεγονότα της Ιστορίας, που μας στοιχειώνει ακόμη και σήμερα, σχεδόν έναν αιώνα μετά το ξέσπασμά του. Τι σημαίνει αυτός ο πόλεμος; Ήταν μια εκστρατεία αρπαγής πλούτου και επιβολής του ισχυρού ή ένα ξεκαθάρισμα λογαριασμών που μετατράπηκε σε εφιάλτη για εκατομμύρια άνδρες οι οποίοι έχασαν τη ζωή τους;

Σχεδόν όλες οι χώρες που ενεπλάκησαν στον πόλεμο καταστράφηκαν, ενώ ακόμη και οι επίσημοι νικητές υπέστησαν ανεπανόρθωτες ζημιές. Το αποτέλεσμα ήταν να προετοιμάζεται σιγά σιγά το έδαφος για έναν ακόμη πιο τραγικό πόλεμο, είκοσι χρόνια αργότερα.

Ο Νόρμαν Στόουν, ένας από τους καλύτερους σύγχρονους ιστορικούς, αποδίδει με παραστατικό τρόπο τα αίτια, τα γεγονότα και τις συνέπειες του Μεγάλου Πολέμου σε ένα βιβλίο ανεκτίμητο απόκτημα για τη βιβλιοθήκη κάθε αναγνώστη.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.
ΤΑΤΟΙΟΥ 121 - 144 52 ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΤΤΙΚΗΣ
ΤΗΛ.: 210 28 04 800 • FAX: 210 28 19 550
www.psichogios.gr • e-mail: info@psichogios.gr

ISBN 978-960-453-700-6

9 789604 537006

ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ: 07669

ΔΙΑΒΑΣΟ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ ΓΙΑΤΙ ΜΕ ΕΝΑ ΒΙΒΛΙΟ ΤΑΞΙΔΕΥΩ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ